

# Marko Juvan

## *Zaveza, ločitev ali zavezništvo? O razmerjih literature in literarne vede*

Jubilejna številka *Literature* nosi ironičen naslov, ki je parodična parafraza projekta neke veliko bolj ambiciozno naslovljene predloge. Sicer me navdaja precejšnja skepsa do takšnega trmastega – čeprav samoironičnega – oklepanja drže, ki je bila sredi 80.let na Slovenskem po eni strani dobrodošla opozicija "tradicionalnemu" pisateljskemu disidentstvu, z drugega zornega kota pa beg pred refleksijo političnih implikacij leposlovne govorice, umik v varno zavetje postmodernega "esteticizma" in "imoralizma". Kljub temu bom miselno figuro zavestnega samoomejevanja poprijel in jo še stopnjeval. Kakšen slovenski literarni program si namreč lahko, tudi v najbolj rafiniranih narekovajih, sploh lahko zamislim, kaj lahko prerokujem našemu književnemu prizorišču v naslednjih petletkah, ne da bi bil to neodmeven, depasiran, samovoljen in didaktičen diktat, spisec želja mojega muhavega okusa, obrabljena travestija travestij manifestov ali domislek tipa "metaromantike"? Žal ne izpolnjujem nobenega pametnega pogoja za pisca literarnoprogramatično intoniranih spisov: že kar precej sem daleč od vsega spoštovanja in zavidanja vrednih literatskih obveščevalcev, ki uživaško, a tudi budno in ažurno spremljajo najnovejše premike na svetovnih literarnomodnih prizoriščih, da bi izluščili kakšno uporabno smernico za domače književno krojenje ali podporno zaledje tukajšnjim iskanjem; prav tako se ne udeležujem mednarodnih pisateljskih družabnosti, ki so priložnost za interkulturene dialoge, cepljenja in presaditve idej, ne utegnem brati

svežih tujih leposlovnih revij, da bi posnel navdihujoče in relevantne diskusijske teme, niti pustolovsko prečesavati marginalnih, eksotičnih, substandardnih ali pozabljenih con, ki ponavadi poživljajo obtok sklerotiziranim literarnim mainstreamom, niti ne res pozorno spremljati vse domače književne ustvarjalnosti, da bi odkril morebitne "napake slovenskega pisanja" ali izrazne niše, neizkoriščene potencialnosti; predvsem pa sam nisem pisatelj, ki bi bil sposoben "iz sebe" ustvarjati navdihujoče vizije.

Naslednjih nekaj vrstic, ki niso nič več od esejsistične skice, torej ne bom posvetil sami literaturi, temveč dilemam in perspektivam njenega parazita pa obenem institucionalnega podpornika, literarne vede (če namreč ne bi bilo nje in njenih zgodovinskih predhodnikov – poetike, retorike, filološke tekstne kritike, bibliografije, biografije, estetike itn. –, tudi literatura ne bi bila to, kar je). Če sem še natančnejši, razmišljal bom o tistem delu vede, ki ima na skrbi študiranje slovenske lepe besede in se je je v znanstvenopolitični nomenklaturi z razlogi prijala uvrstitev med "nacionalne vede". Samo po sebi se razume, da gre za subjektiven pogled, ki ga – kolikor lahko presodim – določajo osebna socialna zgodovina srečevanja z literaturo (opuščanje pisateljsko-kritičskih vlog na račun znanstvene in pedagoške), disciplina moje stroke z njenim izročilom predstav, nalog, vlog, procedur, ideologemov in topik ter izkušnja s postmoderno paradigmo v književnosti in študijah o njej.

Odkar se bolj kontinuirano ukvarjam s stroko, ugotavljam, da je moje pisanje o literarnih rečeh razpeto med pretenzijami po empirično-analitični znanstvenosti, značilnimi za strukturalno-semiotične in sociološko-komunikacijske šole, ter precej močnejšo dediščino zgodovinsko-hermenevtičnega, stilnointerpretacijskega in kritičnega razlaganja slovenske književnosti, njenih besedil. V tem spisu želim racionalizirati svoje dosedanje in prihodnje obdelovanje tega polja z naukom, ki sem ga črpal iz postmoderne literarne in teoretske paradigme in za katerega menim, da omogoča nekakšno razgradnjo diltheyevske opozicije znanost – veda, ki je takorekoč pričakala moje pisanje, in to ne le na epistemološki ravni, temveč tudi na socialni in eksistencialni.

Dilema med znanstvenim in "vednim" pristopom se z vso perečnostjo zastavlja zdaj, ko so računalniki in scientizacija s svojimi postopki, tehnološkimi možnostmi in množico profesionalcev postali (že tudi na

Slovenskem) čisto izkustven vsakdan in ne samo stvar epistemoloških prepričanj, spekulativnih anticipacij, filozofične samorefleksije. Vzemimo za zgled samo bistveno novo organizacijo in distribucijo vednosti z literarnega področja v računalniško podprtih informacijskih mrežah, ki delujejo po načelih hiperteksta.\* Če sami sledimo podatke, odpirajoč verige novih oken ob posameznih besedah, sintagmah (namišljen primer: Evropa - geografija - Slovenija - zgodovina - Prešeren - sonet - Sonetni venec - Orfej - mitologija - *Metamorfoze* ...), se v živo prepričamo o postmodernih koncepcijah nehierarhične, razsrediščene distribucije informacij, o tem, da vednosti, ki jo je varovala naša stroka, ni mogoče več zadrževati zgolj v mejah njenega konteksta, in da je sistematizirana v čisto drugih povezavah, kot smo vajeni iz znanstvene metodologije. Materialno izkusimo tudi poststrukturalistične teorije medbesedilnosti, to, da je vsak tekst odprt, sestavljen iz neskončnih verig označevalcev in podtekstov. Z računalniškimi mrežami, v katerih beremo tekste, pobiramo informacije od vsepovsod ter sami, s svojimi posegi prispevamo k živahnemu obdelovanju aktualnih, zanimivih tem, doživljamo ekstazo interaktivne komunikacije, ki preplavlja s "fetišizmom knjige" slabo zavarovano sfero literarnega sistema ter ukinja hierarhije in razlike med realnim in imaginarnim, slikovnim in besednim, ustvarjanjem in potrošnjo, avtorjem in naslovnikom, materialom in konceptom, železjem in duhom.

Toda spomin stroke opozarja, da se je precep znanost - veda na Slovenskem zastavljal že tudi prej, ob prvih prodorih strukturalizma, semiotike, komunikologije, kibernetike, tekstne analize in teorije, numerične estetike, z začetki računalniške obdelave besedil, ki so v dokaj enovitem revialno-skupinskem kontekstu na področju "mišljenja" spremljali neoavantgardistične eksperimente in ludistično karnevalizacijo na področju "pesništva", kjer se je prav tako programsko dogajalo razdiranje tradicionalnih predstav o umetnosti in njeni avtonomiji ter ogrožanje avtoritete narodnega književnega kanona kot nosilca t. i. prešernovske

\* Prim. George Landow: *Hypertext: the convergence of contemporary critical theory and technology* (Baltimore, 1992); Miran Hladnik: *Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje*. Jezik in slovstvo 40/7 (1994/95)

strukture. Po aktualističnih, zainteresiranih, a v visoki disciplini univerzitetnega diskurza formuliranih reakcijah Dušana Pirjevca in Janka Kosa na te pojave in smeri (najbolj vneto jih je v literaturologiji 70. in začetka 80. let pri nas propagiral Denis Poniž) se je morda že zdelo, da je dokončno rešena dilema, ali je strokovno-institucionalno obravnavanje književnosti lahko znanost ali pa mu pritiče "zgolj" status vede, v kateri ima znanstvena metodologija vnaprej zamejen doseg. Literarnozgodovinsko in teoretično opazovanje namreč po Pirjevcu<sup>\*</sup> ne more seči do umetniškega "bistva" književnih del, do njihove umetniškosti, saj ta ni nekaj realno bivačnega, temveč "ireduktibilno razkrivanje difference". Predmet stroke je lahko samo besedna umetnost kot "realno socialno duhovno dejstvo" oziroma zgolj "materialna podlaga umetniške komunikacije". Tako je literarna veda/znanost historično nujno vezana na v bistvu hegeljansko podjetje: na racionalno razlago in ekspliciranje v umetnini čutnoestetsko predstavljenih idej, se pravi na obravnavo individualno psiholoških, nezavednih, družbenozgodovinskih determinant, skritih stilnih, ideoloških struktur. Po Kosovem zgledu<sup>\*\*</sup> bi k tovrstnim zadržkom lahko navrgli še nekaj znanstvenometodoloških pomislekov, češ da se stroka staplja tudi s čisto intuitivnimi, hermenevitično-divinacijskimi ali filozofsko-historičnimi procedurami ter z osmišljevalskimi konstrukcijami, pripovednostjo,<sup>\*\*\*</sup> ki jih ni mogoče meriti s kriteriji znanstvene verifikacije.

Pirjec je v 70. letih z radikalno kritiko implicitno hegelovskih temeljev literarne vede programiral in zahteval ravno dosledno izpeljavo znanstvenosti, ki se zaveda, da ji skrito bistvo "umetniškosti" nujno

<sup>\*</sup> Dušan Pirjec: *Filozofija in umetnost in drugi spisi*. Ur. I. Zabel (Ljubljana, 1991): Uvod v vprašanje o znanstvenem raziskovanju umetnosti (1968), Znanost o umetnosti (1970), Možnosti in nemožnosti leposlovnih znanosti (1970), Strukturalna poetika in literarna znanost (1973), Filozofija in umetnost (1978).

<sup>\*\*</sup> Janko Kos: *Znanost in literatura*. Sodobnost (1972/73). Isti: *Uvod v metodologijo literarne vede*. Primerjalna književnost 11/1 (1988). Isti: *Razvojni premiki v slovenski literarni vedi po 1945*. Razprave: dissertationes XIV (Ljubljana, 1991).

<sup>\*\*\*</sup> Nanjo je v literarni zgodovini opozoril Boris Paternu (Pripoved v literarni znanosti. V: Isti: *Razpotja slovenske proze*. Novo mesto, 1993).

uhaja. Kos je takšnemu, značilno modernemu purizmu in redukcionizmu postavljajl nasproti načela metodološkega pluralizma, v scientizaciji stroke, ki ji je Pirjevec odpiral pot, čeprav sam ni hotel iti po njej, pa je videl krizo. Literarni vedi je po Kosu tuja izključna empirično-analitična, "eksaktna" znanstvenost, če je ne fundirajo duhovnozgodovinski, predvsem pa fenomenološki vidiki, značilni za humanistiko. Čista semiotična ali lingvistična analiza naj bi literarno vedo celo ogrožala, ker da se z njo izgublja avtonomija tako predmeta kot metode (literatura postaja namreč izenačena z drugimi diskurzi, literarno delo z ostalimi teksti, z enakim pristopom se lahko lotevamo soneta in reklame, tragedije in telefonskega pogovora). To, kar pomeni Kosu krizo, je, mimogrede, kot smo se lahko poučili v zadnjih letih, za številne sodobne literarne teoretike, na primer za P. de Mana, J. Cullerja ali T. Eagletona, ravno perspektiva, da se stroka otrese ujetosti v akademski kurikulum ali se celo osvobodi od humanizma kot domnevne ideologije narodotvornih ustanov, kakršna je nacionalna literarna veda, možnost, da s svojimi spoznanji postane relevantna širše ter tako upraviči svoj obstoj; enovita teorija teksta, nerazrezana s tradicionalnimi delitvami na discipline, dovoljuje po eni strani obravnavo literature v okolju ostalih diskurzov, po drugi strani pa "literarne" prijeme, tropologijo odkriva v filozofiji, pravu, zgodovino-pisju, politiki, psihi itn. Vendar pa svoje argumentacije tu ne mislim peljati naprej v to smer, ki jo je naša literaturologija komaj začela načenjati.

Želel bi opozoriti na to, da Pirjevca in Kosa kljub razlikam v postulatih (pisati znanost - pisati vedo) družij predstava o tem, da je znanstveni pristop k literaturi nujno omejen in spoznavno hendikepiran, saj naj bi se dotikal samo občih, za individualni smisel književnega dela nebitvenih, zunanjih vidikov. To pa pomeni, da oba pisca v svojih doživljajsko-filozofskih konstruktih o naravi literature kot predmeta književne vede iščeta kriterij oziroma merilo za domet literarne vede/znanosti, in to tako, da je lik literarnega strokovnjaka postavljen v frustrirajočo *zavezo*, intimno bližino z literarno umetnostjo. Ta mu je nedosegljiv predmet spoznavne želje, kljub temu, da naj bi bil znanstvenik načelno do nje na metapoziciji oziroma, v skladu z logiko fenomenologije duha, na višji stopnji samorefleksije.

Naj diagnosticiranje te ambivalentne hierarhije, ki me je že zape-

ljalo v bližino poljudnega psihoanaliziranja, osvetlim z bolj empiričnim "družbenim korelatom". Predpostavka o nedotakljivosti "umetniškosti" z znanostjo namreč ni samo filozofska, temveč izhaja tudi iz institucionalno-socialne umeščenosti najvidnejših slovenskih literarnih znanstvenikov humanističnega tipa: močno so se angažirali na literarnem prizorišču in prav s svojimi strokovnimi deli – ne samo v vlogi intelektualskih publicistov ali pisateljev – dialogizirali z diskurzi zunaj univerzitetne znanstvene avtonomije. Niso bili zgolj opazovalci literature, temveč so jo tudi soustvarjali, bili so ji *zavezani*. Predvsem so že od Ivana Prijatelja dalje sodelovali pri formiranju, vzdrževanju, refleksijah, reinterpretacijah literarnega kanona kot izkazila narodne identitete, kljub temu, da so zlasti od Pirjevčevega prevpraševanja predpostavk domače literarne vede do te problematike vedno zavzemali kritično razmerje. Niso pa se mogli oziroma hoteli iztrgati zavezi z literarnim sistemom, od tod frustracije, da jim vedno uhaja bistvo, umetniškost oziroma individualnost literarnega dela. Pirjevec se ni odločil za parafrazo grafenauerskega poetološkega preobrata, za preobrazbo iz "filo-sofične" literarne vede v "filo-tehnično" tekstno znanost, pač pa se je z refleksijo te problematike takorekoč "umaknil", naredil "prosto pot" za drugačne pristope, ki jih je tedaj najbolj goreče zagovarjal D. Poniž, za njim pa gojil predvsem mlajši slovenistični rod (Tone Pretnar, Marjan Dolgan, Miran Hladnik). Danes jih, v spremenjenih okoliščinah, artikulira spis Mirana Hladnika *Evropa in Amerika pa slovenska literarna veda*,<sup>\*\*</sup> ki sloni na od Pirjevca – ta se je kot strokovnjak vedno čutil prav eksistencialno nagovorjenega od svojega predmeta – povsem drugačni "arhitektoniki odgovornosti" (Bahtin).

Ilustrativna je že razlika v značaju metodoloških samorefleksij Pirjevca, Kosa in Hladnika. Slednji namreč ne izhaja iz filozofsko-spekulativnega in deduktivnega metateoretskega razmišljanja, pač pa iz svoje empirične, socialne, praktične, jezikovne izkušnje z novim kon-

\* Pirjevec, n. d., 89.

\*\* XXXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ur. M. Orožen (Ljubljana, 1995).

tekstom literarne vede, ki ga kot literarni znanstvenik živi in ne le anticipira: z računalniško tehnologijo, z informacijskimi mrežami, obstoječimi klasifikacijami in evidencami vednosti, z njihovo institucionalno organiziranostjo, jezikovnim samooznačevanjem v različnih kulturnih, zgodovinsko določenih kontekstih ipd. Še bolj se od Pirjevca ali Kosa oddaljuje Hladnik v stališčih in vrednostnem razmerju do literature. Literarno vedo vidi, predvsem po zgledu Siegfrieda J. Schmidta, kot socialno-kognitivno tekstno znanost, katere izsledki, pridobljeni s števničnimi, empiričnimi metodami, so verifikabilni, procedure, ki so do ugotovitev pripeljale, pa ponovljive. Predvsem pa mu cilj spoznavanja ni več individualna posebnost, smisel, "umetniškost" kakega dela ali pisateljskega opusa, temveč tisto, kar je v literaturi obče: sociozgodovinski kontekst produkcije, distribucije, recepcije in obdelave ter same tekstne strukture (slogovne, žanrske).

V tem, da "umetniškost" takšni znanosti ni dosegljiva, ne čuti Hladnik nobene frustracije več. Kot znanstvenik se je namreč odločil za načelno *ločitev* od literarnega prizorišča, od njegovega diskurza in socialne, za to, da v njem ne bo dejaven udeleženec, zavezan temu, da bi z jezikom svoje stroke participiral na tokovih, smereh in problemih komunikacije, katere potek v osnovi trasirajo literati s pomočjo kritikov, esejistov, založnikov, žirij itn. Rečeno v terminologiji Schmidtovega konstruktivizma, si je izbral pozicijo zunanjega "opazovalca" literarnega sistema in ne udeleženca v njem (v njegovem diskurzu, problemih, tokovih, socialni), položaj, katerega institucionalno-komunikacijski kontekst je sistem znanosti.

Dilema se mi po vsem tem postavlja kot kar usodna alternativa, povezana s čisto otipljivimi socialnimi in eksistencialnimi razsežnostmi. Prva možnost je nadaljevati ter le konceptualno prenavljati humanistično tradicijo zavezanosti slovenski literaturi in njenemu socialnozgodovinskemu življenju, se torej posredno udeleževati relevantnih tem splošnejšega umetniško-literarnega diskurza (značilen in še svež primer: literarnovedne analize postmodernizma, ki so potekale vzporedno z njegovim uveljavljanjem, so predmet opazovanja pravzaprav same odločilno pomagale konstruirati). S tem se da raziskovalnemu delu kolikor toliko zagotoviti večjo odmevnost, zanimivost in relevantnost v domači javnosti (saj je literatura tako ali tako že stoletja domena ožjih intelektualskih

krogov, kolikor se ni množično trivializirala), kar dokazuje že dejstvo, da so med prodornejšimi literarnimi komentatorji literarnih reči tudi v moji generaciji v veliki večini esejisti, kritiki ali tisti, ki se trudijo/mo z raznimi spoji esejizma in strokovne discipline, "čisti" znanstveniki pa so hudo ogrožena vrsta.

Druga možnost je ločitev od literature kot sistema, odločitev za nekakšno "cinično distanco" zunanjega opazovalca, ki opazuje tudi početje drugih, prvostopenjskih opazovalcev, delujočih na prvi poti. Toda pri tem je treba tvegati, da te na Slovenskem skoraj nihče ne bo bral, saj je zaradi specifične številčne omejenosti nacionalne kulture sestav literarne znanosti personalno redko naseljen, zato po logiki "biti majhen, a imeti vse" skoraj na vsakogar med nami pade po več družbenih funkcij in zadolžitev, ki niso ravno znanstvene (npr. skrb za šolstvo, upravljanje ustanov, politika znanosti in njene finance, servisiranje založnikov s spremnimi besedami, leksikonskimi gesli, žiriranje v komisijah ipd.). Kot "čisti", empirično usmerjeni znanstvenik bi moral iskati in ustvarjati vezi s sorodno usmerjeni znanstvenimi disciplinami doma ter, če naj si dovolim parafrazirati Slavuja Žižka, postati državljani mednarodne tekstne znanosti.

Empirični pristop k literarnemu sistemu je vsaj zame vsekakor velik izziv, saj bi pravzaprav edino z njim lahko dandanes koherentno izpeljali tako zaželeno literarnozgodovinske "sinteze" (npr. slovensko književnost po l. 1945), ne da bi pri tem zapadali v odkrito ali prikrito priročništvo, subjektivno antologiziranje, slabo podprte posplošitve ter ekletične mešanice, ki jih je razkrinkaval že Jakobson. Toda zanj je potreben orjaški napor celih raziskovalnih skupin in ustanov, pri nas pa so literarni zgodovinarji še večji individualisti kot pisatelji (in s tem, mimogrede, v znotrajslovenskih okoliščinah ponavljajo značilne partikularizme, individualizme, slabo medsebojno poznavanje in sodelovanje t. i. "nacionalnih filologij").

Po drugi strani pa si ne morem kaj, da bi se mi tovrsten empiričen pristop ne zdel mestoma tudi "trivialen", poln truizmov, zamudnega potrjevanja tistega, kar je evidentno vsaki tenkočutnejši intuiciji, predvsem pa vse prevečkrat premalo intriganten in zanimiv. Ali konec koncev ne nudi večjega zadovoljstva branje tekstnega tajnopisa v osvetljavi kakšnega koncepta, ideje, teme, od katerih se čutim izzvanega, nagovor-

jenega? In ali ni treba empirična dejstva vendarle na koncu osmisлити, interpretirati? Preden jih po znanstvenih procedurah ugotavljamo, moramo imeti neko vnaprejšnje razumevanje, ki ga ni mogoče popolnoma analitično eksplicirati. Ali ni konstruktivistična ideja o zunanjem, drugostopenjskem opazovanju literarnega sistema svojski učinek neoavantgardističnih prelomov v samem sistemu umetnosti, tj. raznih oblik kritike esencialističnih pojmovanj literature, izzzvanih z umetnostnimi praksami, kakršne so "ready made"? Ali ni bil S. Schmidt, eden poglavitnih protagonistov te usmeritve, sam konkretistični pesnik?

To so vprašanja, ki jih je sprožala debata med hermenevti in empiričnimi znanstveniki v zadnjih letih in ki so, kot poroča Darko Dolinar, pripeljala tudi do raznih oblik pomiritev nasprotujočih si stališč.<sup>\*</sup> Razgraditev diltheyevske opozicije znanost – humanistika je postala mogoča ravno znotraj postmoderne paradigme, zlasti zaradi njene vodilne misli o pluralnosti resnic oziroma o resnici kot konstrukt in učinku diskurzivnih praks, med drugim literarnoumetniške in literarnoznanstvene. Če namreč ni več ultimativne resnice o resnici, potem tudi literarnovedna hermenevtika ne more reduktivno iskati enega, pravega smisla, ozadja ali temelja literarnega besedila, pač pa raje razpira njegovo večsmiselnost, preplete raznoterih kodov, celo njihovo nedoločljivost. Toda tudi scientistična empirično-analitična veda se je po dolgotrajnih diskusijah ovedla, da je historično umeščena v enak kontekst, saj njegovega nagovora niti najbolj nevtrarno opazujoči znanstveniki ne morejo preslišati. Zato prihajajo v ospredje drugačni kriteriji znanstvenosti. Ne več fantazma resnice (skladnosti intelekta in reči ipd.), pač pa bolj retorično-pragmatična merila: ustreznost ponavljajoči se izkušnji ali diskurzivnemu polju, prepričljivost in dodelanost izpeljave, njena verjetnost, zanimivost in relevantnost. Mislim, da bi lahko tudi na teh osnovah iskali nov modus razmerja med literaturo in vedo o njej: niti zaveza, niti ločitev, temveč – *zaveznštvo*. Naj podoba tega razmerja zaenkrat še ostane nedomišljena, a morda vendarle navdihujoča nebuloza, saj to pritiče vsakršnim programatičnim prispevkom.

<sup>\*</sup> Darko Dolinar: Hermenevtika in literarna veda (Ljubljana, 1991), 120-146).